यक्षः - केनस्विच्छ्रोत्रियो भवति केनस्विद्विन्दते महत् ।
केन द्वितीयवान् भवति राजन् केन च बुद्धिमान् ।।१।।

युधिष्ठिरः - श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत् ।
धृत्या द्वितीयवान् भवति बुद्धिमान् वृद्धसेवया ।।

यक्षः - किं स्विद् गुरुतरं भूमेः किं स्विदुच्चतरं च खात् ।
किं स्विच्छीघ्रतरं वायोः किं स्विद् बहुतरं तृणात् ।।२।।

युधिष्ठिरः - माता गुरुतरा भूमेः पिता चोच्चतरश्च खात् ।
मनः शीघ्रतरं वायोः चिन्ता बहुतरी तृणात् ।।

यक्षः - किं स्विदेको विचरते जातः को जायते पुनः ।
किं स्विद्धिमस्य भैषज्यं किंस्विदावपनं महत् ।।३।।

युधिष्ठिरः - सूर्य एको विचरते चन्द्रमा जायते पुनः ।
अग्निर्हिमस्य भैषज्यं भूमिरावपनं महत् ।।

यक्षः - किं स्विदात्मा मनुष्यस्य किं स्विद्दैवकृतः सखा ।
उपजीवनं च किं स्विदस्य किमस्य च परायणम् ।।४।।

युधिष्ठिरः - पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा ।
उपजीवनं च पर्जन्यः दानमस्य परायणम् ।।

© SCERT
not to be republished

यक्षः - किं नु हित्वा प्रियो भवति
किं नु हित्वा न शोचति ।
किं नु हित्वार्थवान् भवति
किं नु हित्वा सुखी भवेत् ॥५॥

युधिष्ठिरः - मानं हित्वा प्रियो भवति
क्रोधं हित्वा न शोचति ।
कामं हित्वाऽर्थवान् भवति
लोभं हित्वा सुखी भवेत्

यक्षः - केन स्विदावृतो लोकः
केन स्विन्न प्रकाशते ।
केन त्यजति मित्राणि
केन स्वर्गं न गच्छति ॥६॥

युधिष्ठिरः - अज्ञानेनावृतो लोकः तमसा न प्रकाशते ।
लोभात्त्यजति मित्राणि सङ्गात् स्वर्गं न गच्छति ॥

यक्षः - कोऽहङ्कार इति प्रोक्तः कश्च दम्भः प्रकीर्तितः ।
किं तद्दैवं परं प्रोक्तं किं तत् पैशुन्यमुच्यते ॥७॥

युधिष्ठिरः - महाऽज्ञानमहङ्कारो दम्भो धर्मध्वजोच्छ्रयः ।
दैवं दानफलं प्रोक्तं पैशुन्यं परदूषणम् ॥

© SCERT not to be republished

भावाः -

१. प्रश्नः - हे युधिष्ठिर ! मानवः केन श्रोत्रियः भवति ? केन महत्त्वं प्राप्नोति ? केन द्वितीयवान् भवति ? केन बुद्धिमान् भवति ?

१. समाधानम् - यक्ष ! वेदाध्ययनेन मानवः श्रोत्रियः भवति । तपश्चर्यया महत्त्वं प्राप्नोति । धैर्येण द्वितीयवान् भवति । वृद्धानां सेवया बुद्धिमान् भवति ।

२. प्रश्नः - धरण्याः अपेक्षया गुरुतरं किं भवति ? आकाशात् उन्नतं किं भवति ? वायोरपि शीघ्रगामि किं भवति ? तृणात् बहुतरं किं भवति ?

२. समाधानम् - माता धरण्याः अपेक्षया गुरुतरा भवति । आकाशात् उन्नतः पिता भवति । वायोरपेक्षया शीघ्रगामि मनः भवति । तृणादपि बहुतरा चिन्ता भवति ।

३. प्रश्नः - एकाकी सन् कः सञ्चरति ? कः पुनः पुनः जायते ? हिमस्य औषधं किम् ? महत् क्षेत्रं किं भवति ?

३. समाधानम् - सूर्यः एक एव सञ्चरति । चन्द्रः पुनः पुनःजायते । अग्निरेव हिमस्य औषधं भवति। भूमिरेव महत् क्षेत्रं भवति ।

४. प्रश्नः - मानवस्य आत्मा कः भवति ? दैवप्रदत्तः सखा कः? तस्य जीवनाधारः कः? तस्य परं कर्तव्यं किं भवति ?

४. समाधानम् - मानवस्य आत्मा पुत्रः। भार्यैव दैवदत्तः सखा । मेघ एव जीवनाधारः। दानमेव परं कर्तव्यं भवति ।

५. प्रश्नः - मानवः किं त्यक्त्वा प्रियो भवति ? किं त्यक्त्वा दुःखरहितः भवति ? किं त्यक्त्वा अर्थवान् भवति ? किं त्यक्त्वा सुखी भवति ?

५. समाधानम् - अहङ्कारं त्यक्त्वा मानवः सर्वेषां प्रियो भवति । कोपं त्यक्त्वा दुःखरहितः भवति । कामं त्यक्त्वा अर्थवान् भवति लोभं युक्त्वा सुखी भवति ।

६. प्रश्नः - सर्वं जगत् केन आवृतं भवति ? केन प्रकाशं न प्राप्नोति ? केन मित्राणि त्यजति ? केन कारणेन मानवः स्वर्गं न प्राप्नोति ?

६. समाधानम् - एतत् जगत् अज्ञानेनावृतं भवति । अन्धकारेण न प्रकाशते । लोभगुणेन मानवः मित्राणि त्यजति । साङ्गत्यात् मानवः स्वर्गं न प्राप्नोति ।

७. प्रश्नः - अहङ्कारो नाम कः भवति ? कः दम्भः इत्युच्यते ? दैवमिति किं वदन्ति ? पैशुन्यमिति किं वदन्ति ?

७. समाधानम् - अज्ञानाधिक्यमेव अहङ्कारो भवति । उन्नतकीर्तिकाम्यापेक्षया क्रियमाणं कर्म दम्भः। दानस्य फलमेव दैवमित्युच्यते । परदूषणमेव पैशुन्यं वदन्ति ।

कविपरिचयः

धर्मप्रबोधनविषये भारतीयानां भगवान् वेदव्यासः दिव्यो गुरुः इत्युच्यते । अनेन वेदव्यासेन वेदः चतुर्धा विभक्तः। अतः सः वेदव्यासः इति विख्यातः। अपि च अष्टादशपुराणानि, उपपुराणानि, ब्रह्मसूत्राणि एवं लोकप्रसिद्धं महाभारतं च विरचितवान् ।

अस्मिन्नेव महाभारते अरण्यपर्वणि त्रिशतत्रयोदशाध्याये (३१३) अयं यक्षप्रश्नघट्टः अस्ति । अयं पाठ्यांशः मानवसम्बन्धिनः अनेकान् ज्ञातव्यान् नित्योपयोगिविषयान् बोधयति ।

© SCERT not to be republished

एतानि कुर्वन्तु

I. शृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) यक्षप्रश्नान् ,धर्मराजसमाधानानि श्रुतवन्तः खलु । एवमेव भवत्तु एकः यक्षः इव प्रश्नान् पृच्छतु । अन्यः धर्मराजः इव समाधानानि वदतु ।

आ) मानवः कथं बुद्धिमान् भवेत् ?

इ) वायोः अपेक्षया अधिक 'वेगवत् मनः' इति कथं वक्तुं शक्नोति ?

ई) 'कोपस्य त्यागेन दुःखस्य अभावः' इत्यस्य भावः कः?

उ) ''भूमिः इति एकं महत् क्षेत्रम् ? किमर्थम् ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठे प्रश्नार्थकपदानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तत्समानार्थकवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

1. మానవునికి పుత్రుడు ఆత్మవంటివాడు.
2. లోకము అజ్ఞానము చేత ఆవరించి యున్నది.
3. దానఫలమే దైవముగా చెప్పబడుచున్నది.
4. క్రోధము వదిలిపెడితే దుఃఖముండదు.
5. ఇతరులను దూషించుటయే పైశున్యము.

इ) श्लोकं पठित्वा अधः निर्दिष्टानि रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणः।
गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥

१. मानवस्य भूषणं.................,
२. रूपस्य भूषणं ....,
३. .... आभरणं ज्ञानम् ।
४. ज्ञानस्याभरणं..............

©SCERT not to be republished

ई. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. अस्य पाठस्य कविः कः?

२. पाठ्यभागः कस्मात् गृहीतः?

३. किं त्यक्त्वा सुखी भवेत् ?

४. लोकः केन आवृतः?

५. हिमस्य भैषज्यं किम् ?

६. मानवः केन श्रोत्रियः भवति ?

III. स्वीयरचना

अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. पर्जन्यः जीवनाधारः इति कथं वक्तुं शक्यते ?

२. लोभगुणेन हानयः काः?

३. उत्तमगुणाः अधमगुणाश्च इति शीर्षिकानुसारं पट्टिकायां लिखन्तु ।

उदा -

उत्तमगुणाः	अधमगुमाः
विनयः	अहङ्कारः

४. भूमेः अपेक्षया माता गुरुतरा पिता आकाशात् अपि उन्नतः इत्यस्य विश्लेषणं कुर्वन्तु ?

५. वृद्धसेवया बुद्धिमान् भवति इति धर्मराजवचनम् । इतोऽपि बुद्धिमतां लक्षणानि कानि लिखन्तु ?

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) उदाहरणानुसारम् अधः दत्तानि क्रियापदानि उपयुज्य त्रिषु कालेषु वाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - (पठ्)	-	बालः पाठं पठति ।	बालः पाठं पठिष्यति ।	बालः पाठं अपठत् ।
(गम्)	-	बालिका विद्यालयं	....	....
(क्रीड्)	-	तरुणः कन्दुकेन	....	....
(लिख्)	-	चिन्मयी चित्रं	....	....
(पा)	-	गोपिका दुग्धं	....	....

© SCERT not to be republished

आ) अधः निर्दिष्टपदानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

अ. दत्त्वा   आ. केन   इ. एकः

ई. चिन्ता   उ. प्रकाशते   ऊ. तमसा

इ) अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य प्रश्नार्थकवाक्यानि उदाहरणानुसारं लिखन्तु ।

(कैः सह, कस्मै, के, कस्याः)

उदा - धर्मराजस्य अनुजः भीमसेनः।

प्र. भीमसेनः कस्य अनुजः?

१. कुन्तीदेव्याः पुत्रः धर्मराजः।

२. पाण्डवाः वनवासं कर्तुम् अगच्छन् ।

३. सञ्जयः धृतराष्ट्राय उपदेशं दत्तवान् ।

४. उपाध्यायः छात्रैः सह सम्भाषणं करोति ।

V. सर्जनात्मकता

१. एकैकं श्लोकं पठित्वा सम्भाषणरूपेण परिवर्तयन्तु ।

२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

కాశీనగరంలో ఒక పండితుడు నివసిస్తున్నాడు. పండితుడి దగ్గరకు ఒక శిష్యుడు వచ్చి "ఆచార్య ! నేను విద్యాభ్యాసము కొరకు వచ్చాను" అన్నాడు. పండితుడు శిష్యుణ్ణి పరీక్షించడానికి "కుమారా ! దేవుడు ఎక్కడ ఉన్నాడు" అని అడిగాడు. శిష్యుడు "గురువుగారూ! దేవుడు సర్వవ్యాపి కదా" అని సమాధానమిచ్చాడు. సంతుష్టుడైన గురువు గారు "నీవు బుద్ధిమంతుడవు నాయనా ! అందువల్ల విద్యాభ్యాసం కొరకై ఇక్కడే ఉండు" అన్నాడు.

VI. प्रशंसा

भवतः कक्ष्यायां क्लिष्टप्रश्नानां समाधानं यः ददाति तं भवान् कथमभिनन्दति ?

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तानां पद्यपादानां गुरुलघुचिह्नानि, गणविभजनं, तेषां गणानां नामान्यपि अवगच्छन्तु ।

U U	I I I U	U U
मा ता	गुरु त रा	भू मेः
I U	U I I U I	U
पिता	चोच्चतरश्च	खात् ।
I U	U I I U	U U
मनः	शीघ्रतरं	वायोः
U U	I I I U	I U
चि न्ता	ब हु त री	तृ णात् ।

© SCERT not to be republished

★ उपरि विद्यमानश्लोके चतुर्षु पादेषु अपि पञ्चमाक्षरं लघु भवति ।

★ द्वितीय पादे, चतुर्थपादे सप्तमाक्षरं लघु भवति ।

★ प्रथमे तृतीये च पादे सप्तममक्षरं गुरु भवति ।

★ षष्ठाक्षरं सर्वेषु पादेषु गुरु भवति ।

★ प्रतिपादम् अष्टौ अक्षराणि भवन्ति ।

★ चत्वारः पादाः भवन्ति ।

★ एतानि लक्षणानि यत्र वर्तन्ते तत्र अनुष्टुप् इति नाम ।

अनुष्टुभः लक्षणम् -

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः।
गुरुषट्कं च सर्वेषाम् अनुष्टुभिति गीयते ॥

आ) अधः दत्तस्य श्लोकस्य गुरुलघुविभागं कृत्वा अनुष्टुभः लक्षणानि प्रदर्शयन्तु।

कर्पूरक्षारयोः रूपं तुल्यं भिन्नस्तु तद्रसः।
पुण्यपापनरेष्वेवं श्रूयतां वेम विश्वद ॥

इ) एवमन्यं श्लोकम् अन्विष्य गुरुलघुविभागं कृत्वा अनुष्टुभः लक्षणानि प्रदर्शयन्तु ।

परियोजनाकार्यम्

विद्यालये अस्माभिः कथं वर्तितव्यम् इति विषयम् अधिकृत्य प्रश्नोत्तररूपेण एकं भित्तिपत्रं रचयित्वा विद्यालये स्थापयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठस्थश्लोकान् धारालतया पठितुं शक्नोमि ।		
२. संस्कृतभाषया प्रश्नान् प्रष्टुं शक्नोमि ।		
३. यक्षप्रश्नानां भावं संस्कृतेन वक्तुं शक्नोमि ।		
४. पाठस्थश्लोकान् सम्भाषणरूपेण परिवर्तयितुं शक्नोमि ।		

सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते ।

© SCERT not to be republished